

A FINNUGOR ROKONSÁG MEGÍTÉLÉSE AZ ÓSTÖRTÉNETI TUDOMÁNYOKBAN

KLIMA LÁSZLÓ

(Budapest, ELTE Finnugor Művelődéstörténeti Tanszéki Szakcsoport)

Ezen a konferencián egymás között vagyunk, bevallhatjuk nyugodtan, hogy ez a finnugor rokonság nekünk gyanús. Ugyan ezt tanultunk az iskolában, majd később az egyetemen is, de akkor is gyanús. A finnugor népek rokonítása nem a régészek nevéhez fűződik, azt a nyelvészek állapították meg a finnugor nyelvek közös vonásai alapján, mi pedig a nyelvészetben járatlanok lévén, ezt a tézist – mi mást tehetnénk, elfogadjuk –, és megpróbáljuk egyeztetni a magyarság őstörténetéről valló régészeti, történeti adatokkal. Régészként ugyanúgy viszonyulunk a finnugor rokonság tételéhez, mint az átlagos kívülálló értelmiségi. A finnugor rokonságnak a magyar közvéleményben ma is sok ellendrukkere van, de az ellendrukkerek már a 18. század óta folyamatosan hangot adnak véleményüknek.

Lássunk ezek közül csak az illusztráció kedvéért néhány példát. Virág Benedek egy levelében ez írta Kazinczy Ferencnek: „... Olvasd meg itt, édes Kazinczym, Sajnovics-t... 's nem borzadsz-e vissza? – 'S nem érted-e, mi boldogtalan időszakaszról szóll, és melly aluszékony magyarok éltenek akkor?” Jókai Mór 1885-ből való Kiskirályok című művében így vitatkozik két szereplő: „De én nem akarok semmi testvériséget se a finnekkal, se a lapponokkal, se a csuvasokkal, se a többi rongyos riha pereputtyal. Nekem Attila volt az ősapám! Az Isten ostora!” Még lehetne idézni tovább a példákat, de ebből a kettőből is látszik a lényeg: a finnugor rokonság az érdeklődő kívülállók szerint nem elég méltó a magyarsághoz, és főleg nem méltó a dicső múltunkról kialakított képünkhöz. És a finnugor rokonság ellen tiltakozók erősen elkezdtek gondolkodni azon, hogy miért erőltetik néhányan annyira a finnugor rokonság elméletét. A magyarázat hamar készen lett: ezen nézet képviselői nem magyar emberek, őket idegen hatalmak küldték és küldik folyamatosan a nyakunkra, hogy ezzel a lealacsonyító rokonsággal tovább alázzák, gyötörjék az amúgy is meggyötört magyarságot. Ez a nézet egyidős a finnugor rokonság elméletének magyarországi terjedésével, azaz, hogy Sajnovics János 1769-ben a lappoknál járt.

Példaként megemlíthetjük Orczy Lőrincet, aki Tsillag néző Sajnovics című versében utal arra, hogy Sajnovics nem magyar ember, és Sajnovicsot, valamint Hell Miksát, a lappföldi expedíció vezetőjét azzal vádolja, hogy pánszláv érdekeket szolgál. A 19. század kiemelkedő finnugor nyelvészeit, Hunfalvy Pált, Budenz Józsefet is azzal gyanúsították, hogy német származásuk miatt pártolják csupán a finnugor rokonsá-

got.¹ A politikai hátsószándék keresése a közvéleményben napjainkig él, habár a II. világháború után jódarabig csak a külföldi magyar sajtóban kapott teret. Az utóbbi pár évben azonban változott a helyzet. Ezt egy Kiszely Istvántól vett idézettel lehet jelezni: „... a milleniumi mámorban úszó országnak illendőbb volt egy európai országgal – Finnországgal – tartani a rokonságot, mint egy ázsiai – netán belső-ázsiai eredettel hivalkodni.”²

Én azonban úgy gondolom, hogy a finnugor rokonsággal szembeni fenntartásainkat nem lehet úgy feloldani, ha politikai síkra tereljük a kérdést. Az ellenérzések valós alapjául szolgál az a tény, hogy egy nem nyelvész kívülálló, de különösen egy régész számára a magyar nép finnugor rokonságára utaló jegyek igen csekély számúak. Ezért meg kell próbálnunk körüljárni azt, hogy mit is jelent a finnugor rokonság a magyarság történetében. Már az első viták idején is leírtak olyan véleményt, amely jó kiindulási alapot nyújt a számunkra. Pázmándi Horvát Endre jelentette meg a Tudományos Gyűjteményben „A' Magyar Nemzet nem finn származatú” című cikkét. Ebből idézek most: „... finni származásunk legderékebb támaszának tartják a finn és a magyar nyelv között észrevett hasonlóságot. Legyen úgy! Nincs is éppen tagadva ez a hasonlóság, sőt némünémű rokonság is a két nyelv között, de nem akkora, nem olly rokonság, hogy belőle a' nemzeti atyafiság, az egymástól való származás, az ultima origo következnek.” És éppen ez az, amire föl szeretném hívni a figyelmet, a nyelvrokonság és a „nemzeti atyafiság” közti különbségre. A két fogalom között nem éreztek különbséget a finnugor nyelvrokonság kutatói, de nem sötét, hátsó politikai céljaik miatt, hanem tudományos meggyőződésükből eredően. Számukra egyértelmű volt, hogy rokon nyelveket csak rokon népek beszélhetnek.³ A „nemzeti atyafiság” egyik tényezője antropológiai probléma. Rokonai vagyunk-e a ma élő finnugor népeknek? Kívülállóként elfogadjuk az antropológusok állítását, hogy a honfoglaló magyarság jelentős részénél kimutathatók a finnugor kapcsolat jegyei.

Minket viszont abbéli minőségünkben, hogy ezen konferencia résztvevői vagyunk, leginkább a „nemzeti atyafiság” azon tényezője érdekel, hogy a Kárpát-medencébe érkezett elődeink kultúrájában mennyire volt jelen a finnugor rokonság. És éppen az a mi kételkedésünk alapja, hogy saját tudományunk eredményeivel nem tudjuk alátámasztani azt, amiben hinni szeretnénk – a finnugor rokonságot. A honfoglaló magyarság anyagi kultúrájában ugyanis nem találjuk a finnugor eredetű elemeket.

Vannak olyan régészeti leletek a honfoglalás korából, amelyek pontos mását, vagy hozzájuk nagyon hasonló darabokat találtak más finnugor népeknél. Mordvin hasonmását ismerjük a karancslapujtői veretes övnek, tarsolylemez és tarsolylemez töredékek, gömbsorcsüngős fülbevalók, szablyák, szaltovói típusú fejszék, gyűrűk szintén a mordvinoktól ismertek, valamint a cseremiszeektől.⁴ Ezek az általános lovasnomád kul-

¹ A Virág Benedektől, Jókai Mórtól, Orczy Lőrincztől és a később említésre kerülő Pázmándi Horvát Endrétől vett idézetek mind Domokos Péter Szkitiától Lappóniáig c. kéziratából valók, amelynek használatát ezúton is szeretném megköszönni. (A mű előadásom elhangzása óta megjelent: Domokos Péter 1990.)

² Kiszely István 1986. 6.

³ Ezzel a témával részletesen foglalkoztam egy korábbi előadásomban. Klima László 1990.

⁴ Arhipov, G. A. 1973., Dienes István 1964. 18-40., Erdélyi István 1961. 95-99., Matyerialnaja Kultura... 1969.

túra fegyverei, használati eszközei, ékszerei, de a közép-volgai finnugoroknál hiányzik ennek a kultúrának az egysége, náluk a fent említett tárgyak azért találhatóak meg, mert ők a legdélebbre lakó finnugorok (természetesen a magyarok kivételével), és területük határos a Közép-Volga vidéken némileg északabbra hatoló füves övezettel. Finnugor eredetűnek tartják a honfoglaló magyarok sírjaiban esetenként föllelhető halotti szemfedőket.⁵ Ezek változatai: az egész arcot befedő nemesfém lemez szem-, és szájniflásokkal, külön lemez a szemeknek, illetve a száznak, szintén niflásokkal, és a harmadik változat szerint fém ruhadíszek, vagy pedig pénzek az elhunyt szemén és a száján. A halotti szemfedők a Volga-Káma vidékről valóban ismertek finnugor temetőkből, de volgai bolgár temetőkből is. Nem vitás, hogy azonos célt szolgáltak, azonos hiedelmek miatt használták finnugorok és bolgárok is. Ezek a hiedelmek származhatnak az általunk ismert szemfedők használatánál korábbi időkből is, de ezt nem tudjuk bizonyítani. Ezek a szemfedők azonban csak akkor terjednek el a Volga-Káma vidéken, amikor az ott élő népek átveszik a lovaspásztor kultúra egyes tárgyait is, azokat, amelyekről az előbb szóltam. A honfoglaláskori temetőkben feltárt halotti szemfedők tehát valószínűleg nem magyarázhatók a magyar nép finnugor eredetének bizonyítékaiként, ezek a szemfedők egy igen kiterjedt eurázsiai areára utalnak. Ezen area nagyságát jelzik egyes pontjai az i. sz. 1. évezredben: a Volga-Káma vidék, a Krím-félsziget, és a 7-8. századi asztanai temető⁶ (Turfáni medence, Kína). A régészeti leletekről szólván végezetül megemlíteném, hogy az életfa motívum bőségesen előfordul a honfoglaláskori ötvösök különféle használati tárgyain, ékszerein, fegyverein, pl. a mellkorongokon, tarsolylemezeken stb. Az életfa és a mögötte lévő tartalom; a sámán a maga szertartásaival és az általa képviselt világnézet ugyancsak egy nagy eurázsiai area, az uráli, az altáji és a paleoszibériai népek areájának a közös sajátja. Mivel ezen az areán belül a kezdetek kezdetén, amikor a magyar nyelv kialakult, elődeink a finnugor és a szamojéd népek elődeivel együtt tartoztak egy szűkebb areába, feltehető, hogy az életfa ábrázolás mögötti világnézeti töltés a finnugor együttélés korától a honfoglalásig folyamatosan ugyanaz volt.

Az eddig elmondottakból szerintem a következő a tanulság. A magyar nyelv finnugor eredetét a magyar nép finnugor eredetű kultúrájának hiányzó régészeti bizonyítékai miatt nem vonhatjuk kétségbe. A magyar nyelv finnugor rokonságát antropológiai érvekkel sem lehet cáfolni vagy bizonyítani. Ez ugyanolyan módszertani hiba lenne, mintha a régészet avatkozna bele ebbe a nyelvészeti problémába. A magyar nép elsődleges, finnugor közegben kialakult kultúrája a honfoglalás idejére már erősen háttérbe szorult. Ez azzal magyarázható, hogy legkésőbb az i. e. 1. évezred közepén a magyarság elszakadt legközelebbi finnugor rokonaitól, az obi-ugorok elődeitől is, és a füves övezetben áttért a nagyállattartó életmódra. Ettől az időszaktól kezdve a magyarság fokozatosan egy olyan közeg egyenrangú tagjává vált, amely gazdálkodásában, életmódjában az erdőövezetben élő finnugorok fölött állt, azok számára követendő például szolgált. A régészeti leletek világosan bizonyítják, hogy ebben a kapcsolatrendszerben mely terület dominált: a finnugorokhoz minden új délről érkezett. A honfoglalást megelőző másfél ezer év, amelyet a magyarság a füves övezetben töltött,

⁵ Fodor István 1973.

⁶ Stein Aurél 1985. 280.

azt eredményezte, hogy anyagi kultúrájából kiszorultak a finnugor eredetű, a korábbi erdős övezetbeli életmódra jellemző használati tárgyak és viseletük, fegyverzetük is igazodott a sztyeppi életmód követelményeihez, divatjához. A honfoglaló magyarság kultúrájában csak azok a finnugor eredetű elemek maradtak meg, amelyek az új közegben is azonosak voltak a régivel. Ezek az elemek a folklórban lelhetők fel. A sámán személye és a sámánizmus világnézete, mint említettem, egy nagy eurázsiai areában nagyjából azonos vonásokat mutat, tehát a magyarok elődeinek új lakóhelyükön ezt nem kellett korszerűbbre cserélniük.

Mindebből az következik, hogy a honfoglalás régészeti emlékeit vizsgálva nem mutathatók fel a magyar nép finnugor eredetének bizonyítékai, és nem az ilyen bizonyítékok keresése a honfoglaláskori régészet fő feladata.

IRODALOM

Arhipov, G. A.

1973 Marijci IX-XI. vv. Joskar-Ola.

Dienes István

1964 A karancslapujtói honfoglaláskor öv és mordvinföldi hasonmása. AÉ 18-40.

Domokos Péter

1990 Szkítiától Lappóniáig. Bp.

Erdélyi István

1961 Újabb adatok a tarsolylemezek stílusának elterjedésére Kelet-Európában. AÉ 95-99.

Fodor István

1973 Honfoglaláskori régészetünk néhány őstörténeti vonatkozásáról. FA 159-176.

Kiszely István

1986 A turkik hazájában. Antropológus szemmel rokonainknál. Magyar Nemzet 152. sz. június 30. 6.

Klíma László

1990 Osznovi kritiyiki tyeorij uralszkoy prarogyini. Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum/6. Sessiones Sectionum. Dissertationes Historica, Archeologica et Anthropologica. Debrecen. 58-64.

Matyerijalnaja kultura

1969 Matyerijalnaja kultura Szrednye-Cninszkoy Mordvi VIII-IX. vv. Archeologicseszki Szbornyik T. III. Szaranszk.

Stein Aurél

1985 Ázsia halott szívében. Bp.

DIE INTERPRETATION DER FINNOUGRISCHEN VERWANDTSCHAFT BEI DER FORSCHUNG DER UNGARISCHEN ETHNOGENESE

Klíma László

Die Theorie der finnougri-schen Verwandtschaft kämpft schon seit ihrer Geburt mit der Abneigung der ungarischen öffentlichen Meinung. Diese Verwandtschaft entspricht gar nicht der Auffassung der an der stolzen Vergangenheit der ungarischen Chroniken erzogenen Menschen. Deshalb werden hinter ihr schon seit langem die Praktiken von fremden Kräften vermutet, wo die Sache doch viel einfacher ist. Man muß die Verwandtschaft der ungarischen

Sprache und die der ungarischen Kulturerbschaft trennen. Diese zwei entstammen anderen Regionen und anderem Zeitalter. Die finnougri-schen Beziehungen der ungarischen Sprache sind die älteren, die damals zweifellos auch einen kulturellen Verkehr zwischen den Vorfahren der Ungarn und anderer finnougri-schen Völker bedeuteten. Aber dieses Beziehungssystem löste sich während des Neolithikums auf. Etwas später, ungefähr seit 3000 Jahren brach sowohl die sprachliche als auch die kulturelle Beziehung zwischen den Vorfahren der Ungarn und der Obugrier ab. Die Kultur der landnehmenden Ungarn ist jünger, sie entstammt der Zeit, als unsere Vorfahren in der Steppenzone ihre auf Großviehzucht basierende Lebensweise entwickelten. Unter den archäologischen Denkmälern der landnehmenden Ungarn kam der finnougri-sche Ursprung nur im Falle der Totenmasken in Frage. Die Beweise dafür sind aber nicht ausreichend. Diese Sitte konnten auch die finnougri-schen Völker von anderen übernehmen.

Alles in allem, das Suchen nach finnougri-schen Elementen in der Kultur der landnehmenden Ungarn kann auf keinen Fall die Hauptaufgabe der Forschung der ungarischen Ethnogenese sein.

Значение финно-угорского родства с точки зрения изучения
праистории венгров
Клима Ласло

Теория финно-угорского родства с момента своего рождения борется с антипатией венгерского утонченного общественного мнения. Это родство не подходит людям, воспитанным на славном прошлом венгерских летописей. А ведь дело обстоит значительно проще. Нужно отделить родство венгерского языка от родства древней культуры венгров. Эти два понятия происходят с различных территорий и эпох. Финно-угорские связи венгерского языка датируются значительно ранним временем, когда они вероятно сопровождалась и культурными связями между предками венгров и других финно-угорских народов. Однако, эти связи прекратились примерно в эпоху неолита. Позднее, не менее, чем три тысячи лет тому назад разорвались также языковые и культурные связи между предками венгров и объ-угров. Культура венгров-обретателей родины молдавы, она относится к периоду, когда у наших предков в степном поясе сложился крупно-скотоводческий образ жизни. В археологическом материале венгров-обретателей родины финно-угорское происхождение заподозрили только в случае погребальных наглазников. Но и это малодоказуемо, захоронение покойника с наглазниками финно-угры могли позаимствовать у других народов.

Из сказанного выше следует, что поиски финно-угорских элементов в культуре венгров-обретателей родины не являются главной задачей исследователей венгерской праистории.